

Til va adabiyot.uz

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

«Til va adabiyot – Преподавание языка и литературы – Language and literature teaching» (e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com) <https://oak.uz/pages/4802>

18
NOYABR

O'ZBEKISTON
DAVLAT BAYROG'I
QABUL QILINGAN KUN

O'zbekiston bayrog'i

*Qalbimiz to'la surur,
To'liyo yurt tuprog'i,
Hilpirab turar mag'rur,
O'zbekiston bayrog'i.*

*Rangi hayot misoli,
Yulduzlari hiloli,
Mustaqillik timsoli,
O'zbekiston bayrog'i.*

*Iftixor dilimizda,
U yo'ldosh yo'limizda,
Yuksalar qo'limizda,
O'zbekiston bayrog'i.*

*Gumbazlarda, yuksakda,
Peshtoglarda, falakda,
Ko'ngillarda, yurakda,
O'zbekiston bayrog'i.*

*Rangi hayot misoli,
Yulduzlari hiloli,
Mustaqillik timsoli,
O'zbekiston bayrog'i.*

Iqbol Mirzo

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

Til va adabiyot.uz

Bosh muharrir

Nargiza BERDIYEVA

Tahrir hay'ati:

Nizomiddin Mahmudov
Yorqinjon Odilov
Jabbor Eshonqulov
Baxtiyor Daniyarov
Abdurahim Nosirov
To'liqin Saydaliyev
Barno Buranova
Zulxumor Mirzayeva
Qozoqboy Yo'ldoshev
Bahodir Jovliyev
Salima Jumayeva
Qayum Baymirov
Manzar Abdulxayrov
Alijon Safarov
Husniddin Norqulov
Odiljon Boynazarov
Madina Nuriddinova
Latifa Xudayqulova
Barno Kadirova
Nargiza Mirzayeva
Guli Shukurova
To'maris Butunbayeva
Okila Turakulova
Yuldosh Raxmatov
Ramziddin Abdusatorov
Feruza Manukyan
Gulchexra Keldiyorova
Gulsanam Xolikulova
Komiljon Qarshiyev
Svetlana Umirova

Axborot hamkorimiz:

Muharrirlar:

Bibimaryam RAHMONOVA
Shabnam G'ANIYEVA

Sahifalovchi:

Mahliyo ABDUQODIROVA

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri
Matbuotchilar ko'chasi 32-uy.
Telefon: (98) 121-74-16,
(71) 233-03-10, (71) 233-03-45,
(71) 233-03-67.
e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com

Ilmiy-metodik elektron jurnal

M U N D A R I J A

Dolzarb mavzu

- Gulnoza Oripova.** Mustaqillik davri lirikasida qofiya turlari.....3
- Baxodir Suyunov.** Tildagi terminlar pragmatikasiga doir.....7
- Manzar Abdulxayrov.** Bashar muallimi.10
- Dilnavoz Yusupova.** "Aruzi Nisoriy" asari haqida.....12
- Qodirjon Mo'ydinov, Odinaxon Mirzaazizova.** Til – millatning or-nomusi.....14
- Parizoda Axrorxo'jayeva.** Jadid dramalarida xotin-qizlar ta'limi masalasi.....16
- Анвар Мухиддинов, София Рахимова.** Научная идентификация языковых контактов (на примере русского и узбекского языков).....20
- Madina Dalieva.** Genetics of views on educating a spiritually perfect person in the scientific-spiritual heritage of the jadids.".....22

Tilshunoslik

- Xolbibibi Qurbonova, Yulduz Qurbonov.** Sodda gap sintaksisini zamonaviy usullarda o'qitish yo'llari.....26
- Dilbar Duysabayeva.** Lingvomadaniy kompetentlikni takomillashtirish modeli.....29
- Umidjon Qo'ziyev.** O'zlashmalar va lingvistik akademiyalar.....32
- Nasiba Sidikova, Diana Hayitboyeva.** Ikkinchi tilni o'zlashtirishda interferensiya hodisasining namoyon bo'lishi.....35
- Nasiba Raimnazarova.** Polisemantik dialektizmlarning leksikografik tavsifi.38
- Munira Akbarova.** Tilshunoslikda g'ayriodatiy birikmalar muammosi.....40
- Saxiba Saidmuradova, Xursanoy Xolmurodova.** Nazar Eshonqul hikoyalari

- lingvistik tahlil metodi orqali yondashuv.....42
- Zilola Tillabayeva.** Samarqand viloyati qarluq shevalari leksikasini areal o'rganishga doir.....44
- Дилдора Толипова.** Лексико-семантический анализ терминов родства.....47
- Гульчехра Давлятова, Шахло Абдурахмонова.** Лингвистические основы полемиического мастерства в риторике.....49
- Shaxlo Shomurodova.** Lexicographic potentials of semantic stylistic features of tropes.....51
- Feruza Saidova.** The importance of the concept "discourse" in development of students' oral speaking skills in foreign language.....54

Adabiyotshunoslik

- Komila Fayziyeva.** Amerika romantizm adabiyotida falsafa va badiiy ijod mahsuli.....56
- Sherali Turg'unov.** O'zbek xalq o'lanlari strofikasi.....59
- Ilxom Xolmuminov.** Mustaqillik davri va folklor tarjimashunosligi.....62
- Manzura Shamsiyeva.** Badiiy matnda muallif lisoniyati.....65
- Сайёра Ибрагимова.** Антология Алишера Навои «Мажолис ун-Нафоис».....68
- Эльвина Алиева, Гульноза Абдуллаева.** Структурная организация компонентов конструкции именительный темы в художественных очерках М. Цветаевой.....70

Ilg'or pedagogik texnologiyalar
Karamaddin Kutlimuradov.

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayasatining 2023-yil 3-iyundagi 338/6-sonli qarori bilan Filologiya, Pedagogika hamda Psixologiya fanlari bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari (PhD, DSc) asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrdir. <https://oak.uz/pages/4802>

Baxodir SUYUNOV,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti,
filologiya fanlari doktori (DsC).

TILDAGI TERMINLAR PRAGMATIKASIGA DOIR

Annotatsiya: ushbu maqola o'zbek tilidagi terminlar pragmatikasi, semantikasi va etimologiyasi masalalariga bag'ishlangan. Unda o'zbek tilidagi ayrim terminlarning qo'llanilishi va leksik-semantik xususiyatlari haqida fikr-mulohaza yuritilgan. Muallif mavzuni yoritishda mavjud ilmiy manbalardan o'rinli foydalangan va ayrim faol terminlar misolida ularning lug'aviy o'ziga xos xususiyatlarini ilmiy-nazariy jihatdan ochib bergan. Lug'atlarda keltirilgan dalillar asosida har bir terminning ma'no xususiyatlarini atroflicha tahlil va talqin qilgan.

Kalit so'zlar: so'z, atama, termin, terminologiya, komponent, leksema, tizim, sistema, termin-element, muqobil, grammatik sistema.

Аннотация: данная статья посвящена вопросам прагматики, семантики и этимологии терминов узбекского языка. Содержится мнение об употреблении и лексико-семантических особенностях некоторых терминов в узбекском языке. Автор грамотно использовал имеющиеся научные источники при освещении темы и раскрыл их специфические лексические особенности с научно-теоретической точки зрения на примере некоторых активных терминов. На основе данных, представленных в словарях, он тщательно проанализировал и истолковал значение каждого термина.

Ключевые слова: слово, термин, термин, терминология, компонент, лексема, система, система, терминэлемент, альтернатива, грамматическая система.

Annotation: this article is devoted to the issues of pragmatics, semantics and etymology of terms in the Uzbek language. It contains an opinion about the usage and lexical-semantic features of some terms in the Uzbek language. The author appropriately used the available scientific sources in the coverage of the topic and revealed their specific lexical features from a scientific and theoretical point of view on the example of some active terms. Based on the evidence presented in the dictionaries, he thoroughly analyzed and interpreted the meaning of each term.

Key words: word, term, term, terminology, component, lexeme, system, system, terminelement, alternative, grammatical system.

Kirish. Hozirgi globallashuv, ijtimoiy-iqtisodiy hamda ilmiy-texnik o'zgarishlar davrida jamiyat taraqqiyoti bilan bevosita bog'liq holda, yangi-yangi so'z va tushunchalar yuzaga kelmoqda. Bular esa, o'z navbatida tilimizda yangi terminlarni ham yuzaga keltiradi. Ilgaridan ishlatilib kelinayotgan qator leksemalar yangi ma'no kasb etmoqda.

Binobarin, bugungi kunda terminologiyani amaliy va nazariy masalalarini yanada chuqurroq o'rganish, terminlarning o'zbekcha muqobillarini yaratish, ularni qo'llashni til qonuniyatlari asosida tartibga solish davlat ahamiyatiga molik vazifaga aylandi. Ona tilimizni, uning ichki va tashqi imkoniyatlarini yanada teranroq tadqiq etish, terminologiyani dolzarb masalalarini atroflicha o'rganish hozirda, ayniqsa muhimdir.

O'zbek tiliga davlat tili maqomi berilganiga o'ttiz besh yil to'lgan bo'lsa-da, hali-hamon tilimizdagi ko'pgina terminlar boshqa yondosh tushunchalar bilan almashtirilib, noto'g'ri talqin etilishi kuzatilmoqda.

Xususan, o'zbek tilida so'z, atama va termin tushunchalari mavjud bo'lib, ularni ma'no hamda

vazifalariga ko'ra o'zaro farqlash lozim. Ammo so'z, atama va terminlar aralash holda, ya'ni birining o'rniga ikkinchisi ishlatilaveradi. Natijada, tabiiy ravishda, tilimizda g'alizlik va muammolar kelib chiqadi.

Hatto, "termin", "terminologiya" kabilar "atama", "atamashunoslik" leksemalari bilan almashtirib qo'llaniladigan bo'ldi, "atama", "atamashunoslik" kabi tushunchalarning umummilliy xarakterga ega ekanligi e'tiborga olinmaydi. Chunki, "atama" deyilganda, onomastika (toponimiya, antroponimiya, oykonimiya)ga aloqador leksik birliklar ham tushuniladi. Aslida, fanda avvaldan iste'molda bo'lgan "termin" va "terminologiya" leksemalarini qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Asosiy qism. Terminlarning umumiste'moldagi so'zlardan farqli jihati shundaki, ularning qo'llanilish doirasi chegaralangan bo'ladi. Tilda terminlar o'z-o'zidan paydo bo'lib qolmaydi, aksincha zaruratga qarab yuzaga keladi yoki yaratiladi. Shuningdek, oddiy so'zdan farqli ravishda, terminning ma'nosi kontekstga bog'liq bo'lmaydi. Muayyan leksema terminologik maydonda termin sifatida qo'llanar

ekan, uning ayni ma'nosi saqlanib qolaveradi. Biroq, ko'p komponentli terminlarning aniq ma'nosini belgilab olish uchun kontekst zarur.

Terminning tuzilishi masalasi, ya'ni uning necha qismdan iborat bo'lishi, ixcham-noixchamligi ham bahstlab masalalardan bo'lib, bu hodisaning ijobiy yoki salbiy ekanligi haqida aniq bir fikr bildirilmagan. Terminga nisbatan qo'yiladigan, lekin amalda har doim ham erishib bo'lmaydigan talablardan biri – uning ixcham bo'lishidir.

Keyingi yillarda qator mualliflar tomonidan terminga berilgan ta'riflarda uning muayyan fan sohasiga oid tushunchalarning ifodasi bo'lgan so'z va so'z birikmasi ekanligi ta'kidlangan. Shunisi ham borki, terminga berilgan ta'riflarda termin sifatida ishlatilayotgan birikmalarning tarkibi, ya'ni uning necha qism (komponent)dan iborat bo'lishi haqida ma'lumotlar yo'q.

Vaholanki, aksariyat hollarda ikki, uch qismdan iborat terminlar bilan bir qatorda, besh, olti, yetti, hatto undan ham ortiq komponentlardan tashkil topgan terminlarni uchratish mumkin. Ayrim ilmiy tadqiqotlarda o'zbek kimyo terminologiyasida 94 foiz ikki qismli birikma termin bilan birga, besh, olti qismdan iborat terminlar ham bor ekanligi qayd etiladi.

Boshqa tillar terminologiyasida bo'lganidek, o'zbek tili terminologiyasida ham ilmiy-texnik tushunchalarni ifodalash uchun yuzlab xalqaro termin-elementlardan foydalanib kelinadi. Xalqaro termin-elementlarning asosiy qismi genetik jihatdan mustaqil so'zlarni qisqartirishdan hosil qilingan: avto-, agro-, aero-, bio-, makro-, mikro-, ultra- singari termin yasovchilar va -log, -logiya, -bus, -fob, -skop, -izm kabi o'z semantikasiga ega bo'lgan faol termin yasovchi morfemalardir.

Termin haqida fikr yuritilgan ekan, termin o'zi nima? - degan savolning tug'ilishi, tabiiy.

Termin – kasbiy ma'no bildiruvchi, kasbiy tushunchani ifodalovchi va shakllantiruvchi ayrim obyektlar va ular o'rtasidagi aloqalarni muayyan kasblar nuqtayi nazaridan bilish hamda o'zlashtirish jarayonida ishlatiladigan so'z yoki birikmadir.

Haqiqatan ham shunday, chunki har bir sohaning, tarmoqning termini borki, u o'sha soha, tarmoq doirasida qo'llaniladi, aniqroq qilib ifodalasak, kasb-hunar egasining nutqini shakllantiradi, o'zaro nutqiy muomala uchun shart-sharoit yaratadi.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, muayyan kasb-hunar yoki mutaxassislikka ega bo'lgan kishilar, ko'pincha, u yoki bu sohaning o'ziga xos spetsifik terminlari bilan ish ko'radi. Masalan, iqtisodchilarning yozma yoki og'zaki nutqida kartel, kliring, tovar oboroti, mayda mulkchilik, mablag', renta kabi tor doiradagina

qo'llaniladigan terminlarning ishlatilishi, tabiiy holdir. Bu xildagi terminlar iqtisodiyotdan uzoqroq biror kasb egasining nutqida ishlatilmaydi. Shu bilan birgalikda, iqtisodiyot sohasining bir qator terminlari ham borki, ular mazkur til egalarining deyarli barcha nutqida bab-baravar ishlatilaveradi. Masalan, bozor, mol, savdo, savdo-sotiq, pul, xaridor, bozorchi, olib sotar, chayqovchi kabilar shular jumlasidandir.

Birinchidan, tildagi terminlarning o'zbekcha muqobillarini amalda qo'llash (agar mavjud bo'lsa), ikkinchidan, xorijiy terminlarning o'zbekcha muqobillarini yaratish (agar mavjud bo'lmasa) va barcha tegishli sohalarda bir xilda ishlatilishini ta'minlash davlat tili qonuni va mustaqilligimizning talabidir. Masalan, imlo – orfografiya, bekat – ostanovka, imtihon – ekzamen, sinov – zachyot, bo'lim – seksiya, tahlil – analiz, devonxona – kanselyariya, shevashunoslik – dialektologiya kabi so'zlarning birinchilarini tilimizda keng ko'lamda qo'llash maqsadga muvofiq.

Terminni boshqa birliklardan farqlab olish borasida tilshunos olim, professor R.Rasulov quyidagicha fikr yuritadi:

Fan ilmiylikni, aniqlikni, mantiqiylikni talab qilar ekan, bu talablar, birinchi navbatda, bevosita termin bilan bog'lanadi. Chunki termin ilmiyligi, aniqligi bilan muayyan fanga oidligi, ko'p ma'nolilik xususiyatiga ega emasligi (monosemantikligi), qo'llanilish doirasi chegaralanganligi, ijobiy yoki salbiy bo'yoqqa (emotsional-ekspressivlik, konnotatsiyaga) ega emasligi kabilar bilan boshqa guruh so'zlaridan, tematik maydonlardan farq qiladi va ajralib turadi. Terminlar shu nuqtai nazardan, mustaqil hisoblanadi.

Shu o'rinda ayrim terminlar va ularning muqobili (ekvivalenti) sifatida berilayotgan so'zlar haqida ham fikr-munosabat bildiramiz.

Xususan, sistema termini salmoqliligi, ilmiy jihatdan chuqur mazmunga egaligi, dunyo miqyosida qo'llanilishi, ayniqsa fanda faolligi, ilmiy nutqqa ham, ilmiy-ommabop nutqqa ham xosligi bilan ajralib turadi. U terminologiya sohasining, terminologik leksikaning eng yetakchi, eng muhim va eng faol terminlaridan biri hisoblanadi va ilmiy tushunchani tashiydi. Shunga ko'ra, u aniqlikka ega. Ushbu terminning mantiqiy "yuki"ni ko'tarish, tashish uchun majburan qo'llanayotgan tizim so'zining sistema o'rnida qo'llanilishi maqsadga muvofiq emas.

Birinchidan, tizim so'zida, uning mohiyatida ilmiylik belgisi, tushunchasi yo'q. Ikkinchidan, bu so'z termin emas va termin bo'la olmaydi. Uchinchidan, ayni so'z mazmunan noaniq va mavhum. To'rtinchidan, tizim so'zi umumiste'molda, kundalik nutqda kam ishlatiluvchi, asosan so'zlashuv nutqiga oid bo'lgan so'zdir. Tizim so'zi lug'atlarda "ip, sim

va shu kabilarga terilgan narsa, shoda. Bir tizim marvarid. Bir tizim marjon. Bir tizim pomidor qoqi. Bir tizim qalampir” ma’nolarida izohlangan.

Sistema esa termin sifatida mohiyatan qism (bo’lak) va butun munosabatidan, ularning dialektik bog’liqligidan, uzviy birligidan tashkil topadi. Yana ham anig’i sistema “qismlardan tashkil topgan butunlik; bir butunlik (butundan iborat narsa)ning muayyan tartibda joylashgan va o’zaro bog’langan elementlari (qismlari)ning birlashmasi, jami; u yoki bu nazariya asosida yotgan prinsiplar (nuqtai nazar, qarashlar)ning jami; umumiy vazifaga ko’ra o’zaro bog’langan a’zolarining jami”.

Masalan, Quyosh sistemasi, Yer sistemasi, falsafiy sistema, pedagogik sistema, tarbiya sistemasi va hokazo. Sistema “Barqaror (qat’iy) munosabatlar bilan o’zaro bog’langan til elementlari (birikmalari) ning ichki uyushgan majmui”. Masalan, leksik sistema, so’z yasaliş sistemasi, so’z turkumlari sistemasi, kelishiklar sistemasi, grammatik sistema va boshqalar.

Ma’lum bo’ldiki, sistema terminiga xos qism va butun munosabati, ular orasidagi uzviylik, dialektik bog’liqlik, ilmiy uslubga xoslik, aniqlik, keng ma’nodagi fanga oidlik tizim so’zida yo’q.

Tizim so’zining o’ziga xos qo’llanish doirasi bo’lib, u so’zlashuv nutqiga oidligi, tilimizning lug’at tarkibidan mustahkam o’rin egallaganligi, milliyliги, o’z o’rnida turli shakllarda – yasalişlarda ijtimoiy vazifa bajarishi bilan alohida o’rin tutadi.

Yuqoridagilarga ko’ra, tizim so’zining sistema

termini o’rnida qo’llanilishi sun’iy, majburiy bo’lib, bu yuzaki va shaklan o’zbekchalashtirish bo’lib, mohiyatan va mazmunan talabga javob bermaydi. Ayni jarayon amaliyotda o’zini oqlamaydi, aksincha noaniqlikni, g’alizlikni keltirib chiqaradi.

Qiyoslang: til tizimi, unlilar tizimi, zamonaviy pedagogik texnologiyalar tizimi, Quyosh tizimi, Yer tizimi, davolash tizimi, o’quv tizimi va boshqalar.

Shunday fikrni obyektiv, struktura, diagnoz, realizatsiya, programma, texnologiya, kriminal, sitata, ekspress, stadion, assotsiatsiya, aktiv, sivilizatsiya, baza, monitoring kabi terminlar va ularning muqobili sifatida berilayotgan so’zlarga nisbatan ham aytish mumkin.

Shu bilan birgalikda, terminologiyada tilning o’z ichki imkoniyatlaridan foydalanmasdan, o’zga tillardan o’zlashgan terminlarni o’rinsiz ishlatish holatlari ham mavjud. Masalan, guruh o’rniga gruppа, matn o’rniga tekst, ma’ruza o’rniga leksiya, muallif o’rniga avtor kabi.

Xulosa. Tildagi termin, so’z va atama tushunchalari o’zaro bog’liq bo’lib, ularning pragmatikasi masalasi, bir-biridan ajratib olish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Xususan, so’z tilning kichik semantik birliklaridan biri bo’lib, u terminni ham, atamani ham, boshqa birliklarni ham o’z ichiga oladi. Shu sababli ularni o’zaro almashtirib qo’llash yuz beradi. Ammo, yuqorida ta’kidlanganidek, termin, so’z va atama tushunchalarining har biri o’ziga xos xususiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Даниленко В.П. Русская терминология. – М., 1977. 90-стр., Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. – Тошкент, 2002. 104-б.
2. Кондаков Н.И. Логический словарь. – Москва, 1971. – С. 301-475.
3. Мадвалиев А.П. Узбекская химическая терминология и вопросы её нормализации. Дисс. канд. филол. наук. – Т., 1986. – С.3-8.
4. Mahkamov.N. Terminologik tamoyillar va xalqaro termin-elementlar. // Xorijiy so’z va terminlardan foydalanishda me’yor va milliy-assotsiativ fikrlash muammolari. – Toshkent, 2011. 47-bet.
5. Mirahmedova Z. O’zbek tilining anatomiya terminologiyasi va uni tartibga solish muammolari. – Toshkent: “Fan”, 2010. 10-bet.
6. Rasulov R. Termin xususiyatlari. // SamDU Axborotnomasi. 2005-yil 2-son.
7. Rasulov R., Suyunov B., Mo’ydinov Q. Nutq madaniyati va notiqlik san’ati. – Toshkent, 2010. 44-bet.
8. Suyunov B.T. Termin va boshqa til birliklari masalasi. O’zMU xabarlari. 2022, № 1/11.
9. Hojiev A. Termin tanlash mezonlari. – Toshkent: 1996., 77-bet.
10. O’zbek tilining izohli lug’ati. – Moskva: 1981. 1-tom, 461-bet.